

Тарас Кононенко, Яна Купчик

АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У ДОСЛІДЖЕННЯХ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Філософська культура сучасної України досі зазнає впливів ідеології марксизму-ленінізму. Попри наявність низки ініціатив, що прагнуть оновити культурні підвалини обігу філософського знання, ці ініціативи ще не накопичили достатньої потуги для зміни зазначеної ідеологічної парадигми.

Одним зі свідчень сталості впливу цієї парадигми в історії філософії є панівна культура опрацювання джерел, в якій провідною настановою дослідника щодо джерела є майже безкомпромісна «довіра». Така «довіра», що має радше психо-емоційну, аніж методологічну природу, має своє коріння в згаданій парадигмі, де офіційно видрукуване джерело сприймалося за безсумнівне, а якщо ще й виходило під титлом академічної установи – за безперечне.

Низка таких «безперечностей», кожна ланка якої обґрунтовувала себе через вказування на текстологічні вади попередньої, сьогодні породжує скептичне ставлення до всієї історіографії певного джерела та зумовлює актуальну проблему: «Що ж необхідно визнавати початковою точкою в дослідженні певного історико-філософського джерела?». Розв'язання цієї проблеми важливе у двох вимірах. По-перше, дослідник мусить *бути певним щодо об'єктивності матеріалу*, який він обрав за об'єкт свого зацікавлення. По-друге, ця певність має бути не психо-емоційною, а *постати наслідком визначених методичних дій*, які забезпечать належний рівень об'єктивності (попри ті чи інші теоретичні чи моральні уподобання або прихильності дослідника).

Саме ця методологічна частина історико-філософських досліджень в українській філософській культурі вочевидь відсутня. Якщо ж з'являються ґрунтовні розвідки джерелознавчого характеру певних авторів чи авторських колективів, когорта самостійних істориків філософії розпочинає використовувати авторський доробок джерелознавців знову ж таки переважно на підставі «довіри», а не оцінки методів конкретного джерелознавчого дослідження чи самостійного методологічного підтвердження або спростування їхніх результатів. Таке ставлення до «об'єктивності» джерела є однією з причин панування сьогодні в Україні «інтерпретативної» історії філософії та філософської культури загалом. Відсутність етапу самостійного з'ясуван-

ня властивостей об'єкта дослідження є причиною низької культури вторинних інтерпретацій.

У цьому дослідженні не має принципового значення, наприклад, те, чи залишається в нас і досі вагомим вплив гегелівського конструювання історії філософії на підставі «науки логіки» з її ефектом вдосконалення через поглинання кожної попередньої ланки наступною. Як, до речі, і концепційна еволюція від гегелівських принципів вибудовування історії філософії до підвалин марксистсько-ленінської філософії. Натомість, на нашу думку, для всіх сучасних представників української філософської культури значущим є саме обґрунтування принципу розгортання філософських явищ у структурах гегелівської, а потім і діалектико-матеріалістичної логік. Бо виникає підозра, чи часом не «авторитетність» категорій і понять цих логік спричиняє зазначену психо-емоційну «довіру» до принципу вдосконалення й «чистоти» джерельної основи, закріпленої в послідовності категорій логіки?. Хто ж наважиться сперечатися з «авторитетністю» категорій!?

Подібним чином формується й «довіра» до категоризації джерел з історії філософії. Кожна наступна версія такої категоризації сприймається як досконаліша, а тому заслуговує на більшу довіру в перспективі вироблення новіших тлумачень. Що отримуємо? Нічого іншого, окрім послідовності хронологічно недовершених джерел із телеологічною метою колись у майбутньому врешті решт досягнути «чистої форми» предмета дослідження в його повноті та довершеності. Що це, як не логічна підступність історизму, іманентно чинна в наявних звичках історико-філософської науки як елемента сучасної філософської культури України!?

Стисла історіографія «згромадження» творів Григорія Сковороди. Експлікація проблем

Усупереч небажанню беззастережно занурюватись у сучасні збірки творів українського філософа, в ажіотажне поширення з них крилатих виразів і сентенцій у кожній новій мовній редакції та загалом в аналіз спроб новітніх витлумачень, автори статті наважилися перевірити гіпотезу щодо необхідності індивідуалізації кожного окремого джерела, пов'язуваного з постаттю Григорія Сковороди та його творчою спадщиною. Перевірка цієї історико-філософської гіпотези містить низку завдань, які варто розв'язати навіть на рівні обґрунтування нового методологічного підходу в історико-філософських дослідженнях творів філософа.

Перше стосується стислого переліку провідних видань творів Сковороди та виявлення головного завдання, що стояло перед редакційними колегами кожного з них. Друге передбачає означення проблемних феноменів, які виявилися в «згромадженні» творів філософа в певних збірках. Третє завдання спричинене необхідністю пошуку іншого підходу до опрацювання джерел сквородинської спадщини, ніж той, що панує нині. І, нарешті, четверте полягає у формулюванні вимоги «індивідуалізації» осмислення кожного такого джерела та ставлення до нього як до самостійного «фізичного об'єкта» дослідження. Крайня вимога вочевидь породжує низку застосувань, які ігноруються підходами, прийнятими нині в історико-філософській науці. Отже, виклад варто розпочати з посилання на перелік творів, зокрема філософських, який було складено самим Сковородою.

Коротку бібліографію власних творів Сковорода сформував у 1790 р., за кілька років до смерті, у листі до Михайла Ковалинського. У ній він навів 15 творів. А са-

ме: «1) Наркизь. Узнай себе; 2) Симфонія библейных словъ сему: рѣхъ – сохранию пути; 3) Симфонія: аще не увѣси самую тебе и пр.; 4) Неграмотный Марко; 5) Алфавитъ мира; 6) Разговоръ Кольцо; 7) Древній миръ; 8) Жена Лотова; 9) Брань Михайлова со сатаною; 10) Икона Алкивиадская; 11) Бесѣда 1-я, нареченная Сіонъ; 12) Бесѣда 2-я, нареченная Сіонъ; 13) Бесѣда 3-я, нареченная Двое; 14) Діалогъ – душа и нетлѣнный духъ; 15) Притча нареченна убогій жайворонокъ; переводы: 1) «О старости» – Цицерона; 2) О смерти; 3) О Божьемъ правосудіи; 4) О храненіи отъ долговъ; 5) О спокойствіи душевномъ; 6) О вожделеніи богатствомъ – все это изъ Плутарха; 7) Ода объ уединеніи Сидронія» [Багалей 1894: LXIV].

Примітно, що цей список не повний. Наприклад, у ньому відсутні збірка «Садъ божественныхъ пѣсней», «Басні Харьковские». Сумнівними залишаються відомості про написаний у 1753 р. для слухачів Переяславського колегіуму курс поетики «Разсужденія о поезій и руководство к искусству оной» і трагікомедії, слідів яких донині знайти не вдалося [Сковорода 1994: т.1, 31].

Першим, хто ще в 1762 р. розпочав «згромадження» творів Сковороди, був протоієрей Федір Заліський. Його колекція значно перевищувала ту, яка зберігалася в бібліотеці Харківського університету. І в цій колекції «більша частина рукописів становить собою списки, але дуже старі та поправні, з великою певністю майже сучасні оригіналам» [Багалій 1992: 244].

За життя Сковороди не було видано жодного його твору, вони залишилися в автографах і були відомі також у кількох списках. Першим друкованим твором Сковороди став «Наркизь или познай себя», виданий у 1798 р. без зазначення авторства в академічному виданні Санкт-Петербурга «Библиотека духовная, содержащая в себе дружескіе бесѣды о познаніи самого себя» [Багалей 1894: II.]. Уже при детальному розгляді тексту цього видання, зазначає Дмитро Багалій, можна дійти висновку, що перед нами не що інше, як синтез двох або більше творів [ibid.: III]. Лише у 1806 р. твори Сковороди вперше виходять під його іменем. У журналі «Сіонскій Вѣстникъ» надруковано твір «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» з короткою вступною довідкою про Сковороду [Сковорода 1806]. У 1831 р. в журналі «Телескопъ» як додаток до статті п. Хиждеу про Сковороду було опубліковано три пісні з невідомого на той час джерела – «Садъ божественныхъ пѣсней». А саме: «Ой ты, птичко желтобока», «Ой поля, поля зелені», «Всякому городу нравъ и права». [Багалей 1894: X]. Згодом 1837–1839 р. у Москві були надруковані «Харковскіе басни» (1837), «Убогій жайворонокъ» (1837), «Разговоръ о душевномъ мирѣ» (1837), «Бесѣда двое» (1837), «Брань арх. Михаила съ сатаною» (1839). Кожен твір публікувався окремо. Д. Багалій зазначає, що ці твори не лише були піддані виправленню, а й містять значні прогалини [ibid.: XXVI].

Уперше зібрання творів Сковороди у віршах і прозі видані в збірці «Сочиненія въ стихахъ и прозѣ Григорія Савича Сковороды съ его портретомъ и почеркомъ его руки» (Санкт-Петербург, 1861 р.). До збірки увійшли вірші: «Садъ божественныхъ пѣсней», «Свѣтъ», «Счастье», «Благодарность Императрице Екатерине», «Солнце и пташка»; а також проза: «Разговоръ о томъ: знай себе», притча «Убогій жайворонокъ», «Борьба и Пря о томъ: претрудно быть злымъ, легко быть благимъ», «Беседа нареченная Двое», «Пря бѣсу со Варсавою», «Начальная дверь, ко христіанскому добронравію», «Самопознание»; листування з харківськими друзями [Сковорода 1861]. Стосовно вірша «Благодарность Императрице Екатерине»: «Ой годи намъ журтыся, пора перестаты...», вміщеного до цього збірника, авторство якого припи-

сують Сковороді, Д. Багалій зазначає, що це викликає великі сумніви. Схоже, що автор походить з чорноморських козаків, до яких Сковорода не мав жодного відношення. Викликає сумнів авторство Сковороди й у інших віршах, які увійшли до цієї збірки, а саме: «Счастье», «Свѣтъ», «Солнце и птишка» [Багалей 1894: XXXII]. Рукопис видання, за свідченням упорядників, переданий на зберігання до бібліотеки Харківського університету. Вочевидь видавець не знав про існування інших творів Сковороди, адже наприкінці збірки міститься звернення до читача з проханням надіслати будь-які відомості з цього приводу до книжкового магазину І.Т. Лисенкова¹, що в Санкт-Петербурзі. Окрім того, це може вказувати, що видавець вочевидь планував ще одне видання творів Сковороди.

У монографії про Сковороду, яка вийшла в журналі «Основа» під псевдонімом Ореста Халявського, автор зазначає: «Сковорода за життя нічого не друкував, а в подальшому кілька друкованих його брошур стали відомі дуже небагатьом. [...] Твори Сковороди не знайшли собі доступу до публіки також і через списування, копіювання його рукописів. Писав він тяжко, темною і дивною мовою про речі відмислені, туманні, здатні зацікавити коло надто обмежене, майже непомітне. Тож списували його твори тільки люди одного з ним спрямування й життя – професори й учні духовних академій, старі – поміщики й ті нечисленні вільготні люди, котрі списували твори Сковороди, іноді самі їх не цілком розуміючи, у чому ми переконались, зіставляючи деякі списки минулого століття, списували і тримали їх [у себе] просто, як твори людини дивної, чудної, незрозумілої» [Багалей 1894: XLII].

Перше наукове видання творів Сковороди вийшло друком лише в 1894 р. у Харкові до 100-річних роковин – «Сочинения Григорія Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалъемъ». Видання містить розлогу вступну статтю про життя, творчість та долю творчого доробку Сковороди. До цього видання увійшли поетичні та прозові твори мислителя.

Друга спроба академічного видання творів Сковороди побачила світ у 1912 р. у Санкт-Петербурзі – вийшов I том «Собрание сочинений» Г. Сковороди, підготовлений істориком Володимиром Бонч-Бруєвичем. До видання увійшли: «Разсуждение о поэзии и руководство къ искусству оной для Переяславской семинарии», «Начальная дверь ко христіанскому добронравію», «Наркіссъ. Разглаголь о томъ: Узнай себе», «Сумфонія нареченная Книга Асханъ о познаніи самого себе», «Беседа нареченная двое, о томъ, что блаженнымъ быть легко», «Разговоръ дружескій о душевномъ мирѣ», «Діалогъ или разглаголь о древнемъ мирѣ», «Разговоръ, называемый алфавитъ или букварь мира», «Израилскій змій или картина нареченная: день», «Брань архистратига Михаила со сатаною, о семъ: легко быть благимъ», «Пря Бѣсу со Варсавою», «Благородный Еродій», «Убогій Жайворонкъ», «Діалогъ. Имя ему: Потопъ Зміинъ» [Сковорода 1912]. Видання залишилося незавершеним, адже в планах був ще й другий том. До останнього мали ввійти художні твори, переклади й листи [Сковорода 1994: т.1, 32].

Лише в 1961 р. з'являється перше повне наукове видання творів Сковороди – «Твори у двох томах» [Сковорода 1961], де опубліковано оригінальні праці та переклади. Поряд із філософськими трактатами, діалогами, притчами, віршами та байками до нього увійшла також епістолярна спадщина мислителя (як оригінальна – ла-

¹ Імовірно, ідеться про Івана Лисенкова – власника книжкового магазину й видавця українського походження, що в той час працював у Петербурзі – *Прим. ред.*

тиною, так і переклади українською). Тут уперше опубліковано «Басню Езопову», кілька листів і переклади Сковородою фрагментів із Плутарха та Цицерона [ibid.: т. 2, 96-103, 159-210].

У 1973 р. до 250-річчя з дня народження Сковороди видавництвом «Наукова думка» опубліковано «Повне зібрання творів» у двох томах, до якого увійшов віднайдений твір «Сіон». «Повне зібрання» сформоване за хронологією. Перший том містить твори Г. Сковороди, написані ним від середини 50-х до середини 70-х років XVIII ст., другий – від середини 70-х років XVIII ст. до кінця життя. Крім поезій та прози в «Повному зібранні» опубліковано більше 120 листів Сковороди, значна частина яких написана латиною; зроблені Сковородою переклади творів Плутарха й Цицерона [Сковорода 1973].

На початку 1990-х рр. твори Сковороди були ще раз видані у двох томах як частина грандіозного проєкту, розробленого Українським науковим інститутом Гарвардського університету з ініціативи й під керівництвом Омеляна Пріцака на відзначення 1000-ліття хрещення України-Русі. Це був перший повний переклад творів Григорія Сковороди українською літературною мовою [Сковорода 1994].

У 2010 р. була опублікована повна академічна збірка творів під редакцією Леоніда Ушкалова, а у 2016 р. її було доповнено та перевидано [Сковорода 2010; 2016].

У зазначеному контексті поява «Благодарости...» в збірці «Сочинения въ стихахъ и прозѣ Григорія Савича Сковороды съ его портретомъ и почеркомъ его руки» є виразним проявом симптоматичної проблеми, яка полягає в з'ясуванні як автентичності творів, так і висновків упорядників щодо включення твору до збірки саме цього автора, а не іншого. Аргументація, згідно з якою цей твір не належить українському філософу, є розлогою і вочевидь цілком виправданою. Попри це, збірка з'явилася в поважному видавництві та пройшла цензурування: «ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ, съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ ценсурный комитетъ узаконенное число экземпляров!». С.-Петербургъ. Декабря 27 дня, 1860 года. Ценсоръ, Архимандритъ Сергій» [Сковорода 1861: 1]. Окремий інтерес викликає список осіб, які замовили це видання. У даному списку – 100 позицій. Там фігурують, зокрема, дійсні статські радники, архимандрит, продавці книг, старші офіцери, поміщики, професори та представники інших верств населення з Санкт-Петербурга, Москви, Харкова, Сум, Полтави, Борисполя, Переяслава, Одеси, Тифліса, Бердичева та багатьох інших міст імперії. Дехто замовляв одразу по кілька примірників. Тобто в очах цих читачів усі твори, відібрані авторитетним видавництвом і відцензовані належним чином (у 1860 р.), не мали викликати сумніву щодо їхньої автентичності.

То який образ українського філософа і його творчості формувався під впливом цього видання на всьому просторі Російської імперії? І чи маємо ми методологічне право ігнорувати питання, які повинні супроводжувати аналіз окремих творів, коли формуємо видання шляхом «згромадження» цих творів? Чи не поширюється необхідність такої комплексної індивідуалізації й на інші авторитетні й удосконалені зібрання творів?

«Згромадження» – провідна задача видань творів Григорія Сковороди

У цій частині буде наведено приклад з «академічних» видань праць Григорія Сковороди та продемонстровано динаміку ставлення кожного з наступних таких видань до попередніх. Одразу зазначимо, що автори цього дослідження виявляють глибоку повагу до подвижницької діяльності тих, хто впродовж століть долучався в

різний спосіб до збирання, систематизації, збереження та поширення рукописної й епістолярної спадщини українського філософа. Як приклад будуть залучені вже згадані видання Сковороди, здійснені Інститутом філософії Академії наук УРСР 1961 р., повне зібрання творів у 2-х томах, також видане Інститутом філософії АН УРСР, але вже в 1973 р., і повна академічна збірка творів Сковороди за редакцією проф. Л. Ушкалова (2010). Провідною ознакою практично всіх відомих видань (включно з переліченими) є намагання укласти повну збірку творів філософа, які надходили з різноманітних джерел. Тобто провідним завданням видавців і упорядників творів Григорія Сковороди були пошук, збирання та спроба систематизації його творчого спадку на певних принципах.

Таке «збирання» творів задля їхнього об'єднання в одному друкованому виданні було історично цілком виправданим і доречним. Це була важлива дослідницька праця та своєрідний етап осмислення ідейної спадщини мислителя. Проте навряд чи хтось із тих дослідників, які бралися за це завдання, міг передбачити, що у XX–XXI ст. з'являться новітні технологічні засоби, які змусять по-новому поглянути на засоби та способи історико-філософського опрацювання джерел. До найвиразніших серед цих новацій належать, наприклад: попередня цифровізація різноманітних об'єктів дослідження, засоби для порівняння протографів і автографів філософських джерел; можливість відстеження послідовності друкованих видань, зумовлених як авторською редакцією твору, так і особливостями редакційної роботи з видання кожного наступного примірника твору чи коментованої збірки автора; застосування методів і засобів цифрової мобільності в глобальному діджитальному просторі, робота з академічною базою даних тощо.

Розрізнення друкованих наукових видань і популярних збірок творів Сковороди започаткував Д. Багалій, і відтоді ці напрямки співіснують у тісному взаємозв'язку. На таке розрізнення спиралися і творці згаданого академічного видання 1961 р. (упорядник І. Табачников, текстологічна підготовка рукописів здійснена ним же, а також І. Іваньо, Ю. Лойцкером, В. Войцехівською, М. Поповим) [Сковорода 1961: X]. У вступному слові після стислої історіографії видань творів українського філософа до 1961 р. було зазначено: «У названі видання не ввійшли деякі оригінальні та низка перекладних творів письменника, які й досі залишилися невиданими. Недосконаліми були ці видання і в текстологічному відношенні. Твори друкувались не завжди за автографами або кращими списками. Ті ж, що друкувались за автографами, недостатньо звірялися з останніми, внаслідок чого мали місце численні помилки» [Сковорода 1961: VI].

Наче відлунням до ситуації з «дивним» віршем філософа в збірці 1861 р., попри віддасть у 100 років, у вступному слові є таке твердження: «Незважаючи на свою недосконалість та неповноту, ці видання досі залишаються основним джерелом вивчення спадщини Сковороди. Вони вже стали бібліографічною рідкістю. Давно гостро назріла проблема видання повного, науково вивіреного зібрання творів Сковороди» [ibid.]. Щодо оригіналів упорядники стверджують: «Більшість творів Сковороди дійшла до нас у автографах, решта у списках, і тільки окремі твори – в публікаціях» [ibid.]. Хоча одразу з'являється питання: Як визначити «більшість творів» у ситуації, коли остаточно кількість цих творів попросту невідома?

Редакція творів Сковороди зі згаданого видання набула поширення через «Хрестоматію давньої української літератури» (Упорядник – Олександр Білецький, науковий редактор Федір Шолом). У 3-му доповненому виданні 1967 р. зазначено:

«Наведені тексти творів Сковороди взято з видання: “Григорій Сковорода, Твори в двох томах, Видавництво АН УРСР, К., 1961”» [Білецький 1967: 612].

Друге видання творів Сковороди у двох томах АН УРСР було здійснене в 1973 р.. Еволюцію наукової та редакційної роботи відбивають такі висновки від Редакційної колегії щодо видання 1961 р.: «Недоліком цього видання є те, що розташування творів у ньому не відбиває дійсної еволюції світогляду Сковороди. Нинішнє повне зібрання творів є наслідком дальшого дослідження спадщини поета і мислителя. В ньому зберігають силу основні текстологічні принципи, вироблені при здійсненні попереднього видання, разом з тим внесено ряд виправлень та уточнень» [Сковорода 1973: 6].

Контroversійне з методологічної точки зору втручання в правопис автографів філософа поставило новий комплекс питань: чи відбиває спільна творчість редакторів спадку мислителя автентичність його творів? чи не є це своєрідним новотвором тогочасних істориків філософії?. Редакційна колегія зазначає: «Однак повне невтручання в орфографію і пунктуацію Сковороди значно утруднило б сприйняття його творів сучасними читачами, тому орфографія та пунктуація творів зазнали певних змін відповідно до існуючого українського правопису. [...] Непослідовне написання слів (разом, окремо та через дефіс) також уніфіковано за нормами сучасної орфографії. Узгоджено з нормами сучасного правопису і строкату, непослідовну пунктуацію творів. Як виняток подекуди залишено дужки, вживані Сковородою для пояснювальних слів або для слів автора в цитатах. Сучасних правил додержано також у вживанні великих літер. Абзаци в основному залишено там, де вони були в автографах та списках Сковороди, а якщо їх не було – текст розбито на абзаци за змістом. Імена дійових осіб, які в автографах та списках скорочені, у виданні подано повністю. Титла розкрито беззастережно. Слова або частини слів, закреслені автором або переписувачем, відтворено у примітках, а редакторські кон'єктури взято у квадратні дужки» [ibid.: 7].

На початку XXI ст. була здійснена чергова, ще більш масштабна спроба укладання «згромадженої» спадщини Сковороди зусиллями видатного дослідника його текстів Л. Ушкалова з долученням потужної міжнародної інтелектуальної спільноти. Мотивацію видання розкрито в передньому слові до тому: «[...] висновок може бути тільки один: твори Сковороди «в повному, автентичному та достойному вигляді» на сьогодні так-таки й не видано, що посутньо гальмує, а почасти просто внеможливіє і подальший розвиток академічних студій над Сковородою, і адекватне поцінування його творчості, і переклад творів письменника іншими мовами. Саме з огляду на це ми вирішили підготувати й видати нову повну академічну збірку творів нашого філософа» [Сковорода 2016: 6]. А яке ж має бути ставлення до виданих раніше двох академічних видань, що саме не влаштувало упорядників у збірках, які поширилися в десятках і сотнях навчальних чи науково-публіцистичних видань? У передньому слові вердикт такий: «Зрештою, помічені Чижевським та іншими хиби – то лиш дрібечка порівняно з тим, що є насправді. Принаймні, узявши за основу київське академічне видання 1973 року, ми змушені були вносити в нього десятки тисяч змін» [Сковорода 2010: 5]. Десятки тисяч...

Нове ще більше «згромадження» чи індивідуалізація окремого джерела?

У підсумку цих методологічних рефлексій вирізняємо два аспекти, важливі щодо встановлення меж автентичності творів Сковороди і тих форм, в яких ці твори зберігаються. Перший стосується труднощів аналітики протографів і автографів філосо-

фа; другий – труднощів укладання збірок творів згідно з історичним процесом. Характерно, що обидва аспекти завжди були присутні у висновках і твердженнях дослідників спадщини Григорія Сковороди.

Одразу наголосимо на тому, що в усіх відомих друкованих збірках є посилання на відповідність «стародавньому рукопису». Та чи здійснювалося систематичне дослідження таких «стародавніх» рукописів як самостійних джерел? Це питання постає безвідносно до контексту прагнення включити якнайбільше доступних праць в одне видання. Густав Гесс де Кальве зазначає, що Сковорода «писав багато, і його вірші стали народними піснями; його твори перебувають у різних осіб [знаходяться в різних руках] і серед них є добрі вірші» [Гесс де Кальве 1817: 119].

З огляду на те, що Григорій Сковорода свої твори (протографи й автографи) оприлюднював у письмовому вигляді, точна їх кількість встановлена не була. Як не було можливості встановити й точну кількість копій, зроблених переписувачами після того, як мислитель відійшов у засвіти. Також нам мало відомо про те, чи мав філософ систематичний облік усіх своїх творів: протографів, автографів, списків. Отже, проблема кількісного виміру рукописної спадщини філософа залишається нерозв'язаною від часу його смерті й до сьогодні.

Аналогічна проблема постає й щодо з'ясування тих сенсів, які Сковорода закрив у зміст своїх творів з огляду на особливості письма мислителя та норм правопису, зміни яких супроводжували його творче життя. Україн показовими є рядки від редакції видання 1817 р. в «Украинском вестнике». Варто прискіпливої уваги те, що наведені твердження були виголошені менш ніж через чверть століття після смерті Сковороди. Але кожне з них є живим і чинним також для сучасних дослідників спадщини українського філософа. У цій витинці блискуче наголошено як необхідність виявлення образу філософа крізь його мову й у цій мові, так і підстави відтворення характеру мислення, відбитого у власноручних автографах завершених праць, і вказівки на правописні й орфографічні особливості епістолярних джерел і на труднощі їх осмислення. Провідне ж значення цієї витинки вбачається у вимозі безпосереднього сприймання кожного твору як артефакту з життя та творчості українського філософа. Хоч і стосується ця витинка епістолярної спадщини – листів, усі зазначені настанови цілком придатні, щоб застосовуватися до артефактів усієї спадщини Сковородинівського письменства. З підсумків – кожне джерело має сприйматися безпосередньо, як самостійний мистецький твір, явище, в якому поєднані різномірні чинники – від розмислових до художньо-мистецьких та естетичних.

Згадану витинку варто подати в автентичному вигляді:

«...но чтобы дать читателям нашим лучшее понятие о герое сей статьи, мы заговорим его собственным языком. Следующие два письма, своеручно им писанные и в подлинниках нами полученные, очень хорошо покажут образ его мыслей и способ выражения равно как и некоторые обстоятельства жизни. Что бы иметь понятие о наружном виде сих писем, надобно видеть их в подлиннике; мы постараемся сохранить его правописание. Между прочим читатели наши увидят также, что Сковорода был враг *ерошь*; сверх того многие слова писал он сокращенно и под титлами. В разных местах попадаются звездочки, значение коих мы не везде могли понять; но удержим их в нашем списке: читатели не найдут здесь однакож ударений, которые он ставил на каждом слове. Оба письма писаны к здешнему Купцу Е....Е....У – ну, который и доставил нам их».

[Филомафитский, Гонорский 1817: 125-126]

Отже, визначаючи провідну мету роботи з філософськими джерелами, ми не маємо забувати, що сучасний історико-філософський дослідницький арсенал містить підходи, істотно переінакшені в порівнянні зі звичними. І в головах цих змін перебуває відмова від спроб створити еволюційно довершені, узагальнювальні й масштабні, уніфіковані за дослідницькими уподобаннями упорядників зібрання творів того чи іншого філософа чи мислителя. Сучасні історико-філософські засоби пропонують широкі можливості для роботи не лише з джерелами, але й із першоджерелами. Після певної обробки останніх історик філософії може розпочати всебічне дослідження джерела в його «атомарному» первісному стані, тобто обрати за провідну мету дослідження не роботу з певним джерельним «узагальненням», створеним зусиллями дослідників у певний історичний час, а зосередження на первістку філософської творчості з урахуванням систематизованого історико-філософського й історичного архіву наявних інтерпретацій досліджуваного джерела. Ідеться про необхідність системної цифровізації таких архівів і їхньої присутності в глобальному цифровому середовищі.

До методологічної частини запропонованого дослідження також належать певні зауваження, які з'явилися внаслідок рефлексій щодо власного досвіду «дотикання» до літературної та епістолярної спадщини Сковороди. Передовсім ітиметься про потребу впровадити в історико-філософське дослідження поняття «фізичного об'єкта». Цій проблемі свого часу була присвячена окрема стаття [Кононенко, Соболевський 2024], в якій доводиться доречність зазначеного поняття й необхідність взаємодії дослідника в галузі філософії та історії філософії з джерелом як початковою точкою розгортання власне історико-філософського дослідження.

Впровадження поняття «фізичний об'єкт» в історико-філософське дослідження переспрямовує цей вид філософської діяльності від переважно умоглядної до реальної науковості, оскільки сучасна наука (science) засадничо спирається у своєму розвитку на осмислення досвіду взаємодії науковця з «фізичними об'єктами» [ibid.: 17]. Як на найближчий приклад тут варто послатися на статтю Неда Маркосіяна «Що таке «фізичні об'єкти?»», в якій аналізується багатовимірність і полісемантичність цього поняття, а також його значення для науки та досвідної галузі людини в цілому [Markosian 2000].

Застосування поняття фізичного об'єкта дослідження набуває особливої значущості в царині гуманітаристики. Переосмислення його статусу відкриває нові можливості також для перетворення значної кількості теренів цієї царини на предметну область науки (science). Отже, це переосмислення потребуватиме усталених сучасних принципів здійснення емпіричного наукового процесу. Наука не спроможна здійснюватися, не маючи встановленого та верифікованого «фізичного об'єкта» дослідження. Для царини гуманітаристики це буде означати, що її перетворення на гуманітарні науки з необхідністю буде зумовлене запровадженням для кожної галузі власного та своєрідного «фізичного об'єкта». Аналітика досвіду взаємодії з таким об'єктом буде породжувати нове знання, якого неможливо набути в суто умоглядний спосіб.

Очевидно, що й методи набування цього знання, добре розвинуті в емпіричній науці, будуть провідними й панівними в такого роду гуманітарній науці. Основною вимогою до емпіричного дослідження є відтворюваність процесу досягнення наукового результату. Тобто кожен науковець повинен мати можливість перевірити результат іншого науковця, відтворивши послідовність дослідницьких дій (процедур).

Перевірений результат, таким чином, уже в досвіді власного дослідження визнається та встановлюється як певна аксіома.

Чому науковець «мусить» здійснити процес перевірки результатів попередників? Щоб не сприймати висновки «на довіру», оскільки така довіра може повести дослідження хибним шляхом із марною витратою значних зусиль. По-друге, у процесі верифікації (різних процедур перевірки) дослідник перетворює результат взаємодії попередника з чогось суто умоглядного на власний досвідний висновок, набуваючи, таким чином, об'єктивації джерела у власному сприйманні. І, розпочинаючи власне наукове дослідження, спирається на використаний з чужого наукового досвіду результат, уже як на свій власний. Це зумовлюється тим, що в процесі верифікації дослідник вимушений також взаємодіяти з певним «фізичним об'єктом», як взаємодіє із ним попередник.

Цим досягається подвійна мета: здійснюючи верифікацію, вчений обов'язково мусить зазначати авторство попередника в результатах і процедурах (методиках) дослідження і, по-друге, рухаючись уже встановленим напрямком, уникає хиб і марнування часу. Таке «повернення до джерела» з його перетворенням на власний дослідницький «фізичний об'єкт» конструктивно руйнує накопичення нових знань, заснованих на принципах «довіри» до роботи попередників.

Власне, саме ця наукознавча частина досліджень в сучасній українській історико-філософській культурі практично відсутня. У більшості праць ми не знайдемо окремого блоку, з якого користувач міг би, як з інструкції, дізнатися про комплекс заходів з отримання певного результату. Дуже важливо мати ясну, очевидну можливість повторити застосування цього комплексу й отримати чи не отримати той самий результат, який пропонується іншим дослідником. Цей блок дослідження міг би бути поданий як визначення дослідником чи дослідницькою групою власних параметрів об'єктивації джерела (у нашому випадку історико-філософського) або ж як опис досвіду дослідницького процесу.

У вже згаданій статті щодо доречності поняття «фізичний об'єкт» в історико-філософському дослідженні автори здійснили спробу початкової систематизації можливих об'єктів такого дослідження, яка спирається на рівні пізнавальних спроможностей вченого як людини. Підставою для такої систематизації є з'ясування різних видів сприймання (перцепції) як умови накопичення власного досвіду з дослідження певного філософського предмета як «фізичного об'єкта». Зокрема, визначено, що до початку власного дослідження необхідно встановити перцептивну природу джерела самого дослідження. І потому з'ясувати, з чим саме має справу дослідник. Такий підхід, оминаючи умоглядну довіру до джерела та прагнення миттєвих інтерпретацій, породжує чимало нових аспектів дослідження, які звично ігнорувалися чи, краще сказати, традиційно оминалися як не вартісні чи побіжні.

У стислому підсумку згаданої систематизації було встановлено низку фізичних об'єктів історико-філософського дослідження, які утворюються на підставі сприйняття (перцепції) людини. Саме з дослідження властивостей цих перцепцій варто розпочинати процеси набуття досвіду, аналітики, узагальнень та опису процедур дослідження і, що вагомо на цьому етапі, початкових інтерпретацій. Тобто дослідник мусить визначитися з тим джерелом із дотичної йому сукупності, яке він сам визначає як початкову точку власного дослідження. Ще й за вимоги, що таким джерелом має бути фізичний об'єкт, статус якого детерміновано тим, що він є об'єктом будь-якого з видів сприймання (перцепції).

Отже, що вдається додати до знань про літературну та епістолярну спадщину Григорія Сковороди, коли застосувати нехай і не розвинені, але початково наявні підходи до визначення фізичного об'єкта в історико-філософському дослідженні? Згідно із запропонованим розрізненням видів фізичних об'єктів на підставі перцептивних спроможностей дослідника [Кононенко, Соболевський 2024: 26] для сучасної історико-філософської науки як науки в іманентному значенні варто встановити певні самодостатні види джерел з історії філософії. Першим із них зазвичай буде визначена робота з друкованими текстами, зокрема збірками творів у академічних виданнях. Приклад значної недовіршеності таких видань як джерела для філософського осмислення стисло був представлений на початках статті.

Другим таким джерелом у якості «фізичного об'єкта» історико-філософського дослідження можуть бути визнані фотокопії різноманітних пам'яток, які належать до спадку філософської культури. Утім, цей вид джерел є досить новітнім і вже належить до сучасних засобів архівування. Його безумовною перевагою є можливість роботи з більш якісними відбитками історико-філософських джерел. Наступним джерелом у сучасних дослідженнях необхідно визнати засоби, які еволюційно розвиваються з фотокопіювання й наразі досягли рівня самостійного виду культури – усе, що стосується електронних цифрових технологій. Технологій, які спричинили появу таких явищ, як цифрова гуманітаристика та цифрова (діджитальна) історія філософії.

По-четверте (хоча хронологічно вони є першими), необхідно згадати всі види писемних джерел, які належать до історико-філософської спадщини. Цей вид фізичних об'єктів у межах історії філософії є одним із найоб'ємніших і водночас дуже вразливим, оскільки архівування, збереження, використання рукописної спадщини потребує значних ресурсів. А залучення останніх, у свою чергу, визначається значенням цієї спадщини для суспільної свідомості. На жаль, українська філософська культура не може пишатися належним ставленням до рукописних архівів як до національного надбання, а підтримка і дослідження останніх здійснюються радше науковими ентузіастами і протагоністами інтелектуальної культури суспільства, ніж є результатом продуманої урядової політики.

До сучасних видів філософських джерел, безперечно, слід додати ті, які втілені в аудіо й відео-ресурсах. Очевидно, що всі вони перебувають у межах застосування технологічних і діджитальних засобів. Їхня перевага полягає в тому, що вони забезпечують можливість фіксації й такої важливої сфери обігу та примноження філософського знання, як «живе спілкування», що дає змогу з максимальною точністю відтворювати перебіг філософських зустрічей, обговорень, дискусій, навіть особистих міркувань у межах лекцій, виступів чи коментарів.

Усі згадані види філософських джерел мають один знаменник – вони спираються на пізнавальні, у даному контексті – перцептивні, спроможності дослідника. Важливою обставиною є та, що при такому підході принципово не заперечується той рівень розумового осмислення, що спирається на пам'ять як джерело. Але наскільки джерела пам'яті є стійкими й верифікованими? Це питання передбачає відповідь, властиву більшості філософій Модерну – встановлення причини, з якої в нашій пам'яті з'являється та чи інша ідея. І в більшості випадків пошук відповіді спрямовується до встановлення емпіричного чинника – певного «фізичного об'єкта».

Безперечно, існують історії філософії як історії складових власної пам'яті людини, історії «моїх» ідей. Проте й вони змушені спиратися на ті чи інші кола джерел, які ста-

ли причиною появи певних філософських ідей (понять, категорій) у власній пам'яті. І, як правило, дослідник обирає один із зазначених видів філософських джерел. Потому – і це вже не є науковим – відбувається мимовільний перехід до сфери ідей пам'яті й уможливлення конструювання різноманітних теорій та інтерпретацій. Отже, окреслено шлях до творів Сковороди крізь оптику наведених методологічних вимог.

Рукописна спадщина Григорія Сковороди – артефакти мистецтва?

Згадана контамінативна ознака творів Сковороди, яка виявляється лише в дослідницькому дотyku, в осязанні дослідником першоджерела сквородинської рукописної спадщини як самостійного «фізичного об'єкта», схилиє до перевірки припущення, згідно з яким кожен із цих творів є самостійним об'єктом дослідження й у певному вимірі – інтелектуально-естетичним мистецьким твором. За такого бачення має змінитися сам зачин дослідження в диспозиції дослідницьких завдань.

Висновок із розв'язання завдань, передбачених гіпотезою цієї розвідки, своєю чергою визначає підстави для нової гіпотези. Її проблемне коло буде окреслене пошуком відповіді на засадниче питання: «Чи не породжується систематичне історично еволюційне накопичення хиб у відтворенні джерел зі сквородинської спадщини (наразі, як ми бачили, їх уже «десятки тисяч») власне самим завданням «згромадження» творів у одне ціле? Ідеться про «згромадження» на спільній підставі, вироблених певним колективом упорядників задля наступної за цим реконструкції «істинного образу» філософа та його філософії!?». Адже такий підхід є поширеним в історії філософії, а його корені сягають доби історико-філософського Модерну. Вади такого історизму в історії філософії неодноразово виявлялися. Прикладом цього можна навести відоме «платонічне питання». На наш погляд, воно породжене спробами здолати проблему взаємозв'язку між цілісним представленням філософії Платона на підставі достеменно приналежних йому «діалогів», поширених в інтелектуальних колах, і переліком цих «діалогів».

З огляду на зазначені методологічні міркування автори дослідження зайнялися пошуком «фізичних об'єктів» зі спадщини Сковороди в межах Києва й отримали такі результати:

- 1) опрацьовано твори Сковороди, люб'язно надані з фондів Інституту рукопису НБУВ у межах співпраці з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка й задля розвитку досліджень у царині сквородинознавства; усі фонди були особисто оцифровані авторами із застосуванням Apple iPhone;
- 2) за підтримки профільного відділу Інституту літератури НАН України отримано цифрові відбитки творів Сковороди, які зберігаються в зазначеному Інституті;
- 3) встановлено наявність значного фонду фотокопій творів Сковороди, який міститься в бібліотеці Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України; автори систематично не опрацьовували цей фонд;

Однак не з'ясовано, чи наявні аналогічні фонди в інших інституціях і архівах. Таке з'ясування стане наступним етапом нашого дослідження.

Результати пошуків рукописної спадщини Сковороди (протографів, автографів, списків у авторській редакції та без неї) систематизовано за назвами творів у відповідній таблиці, яка поєднує дані щодо фондів, опрацьованих як на основі результатів нашого власноручного оцифрування, так і шляхом ознайомлення з уже наявними цифровими носіями.

Наведені нижче таблиці містять бібліографічний опис рукописних творів Сковороди та інших джерел, які зберігаються в Інституті Рукопису НБУВ (ІР) та Інституті літератури НАН України (ІЛ). Джерела в таблицях згруповані згідно з описами в каталогах відповідно ІР і ІЛ.

Архівна сигнатура складається з даних локалізації джерела (ІР НБУВ, ІЛ НАНУ) і номерів фонду (Ф. 1, тощо), тому (якщо є), одиниці зберігання, аркушів. Для кращої орієнтації дослідника в змісті та формі окремих творів подеколи додано уточнення відповідно до титулу рукопису, бібліографічного опису архівної установи, автентичності творів (наприклад, «автограф», «список», «копія», «автограф 1776 р. з поправками пізнішого часу»); походження твору; змісту твору («заклучна пісня», «поезія»); датування («1783», якщо без дати – «б/д»); почерку («писаний скорописом») тощо.

Тож, досліджуючи той чи інший філософський твір, позначений під іменем Григорія Сковороди, будь-який дослідник, відповідно до запропонованого нами підходу, може обрати цей окремий твір як завершене фізичне явище, скориставшись бібліографічною інформацією з таблиць.

Таблиця 1

Інститут Рукопису НБУВ	
Наркіс. Разглагол о том узнай себе. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/1. 50 арк.	
Беседа нареченная двое: о том что, блаженным быть легко. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/2. 17 арк.	
Брань Архистратига Михаила с Сатаною о Сем Легко быть благим, написанная 1783 г. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/3. 17 арк.	
Книжечка о чтении священного писания нареченная жена Лотова. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/4. 27 арк.	
Израильский Змій или картина нареченная: день схожа на икону, называемую Еллински: Пестун Алкивиадов. (1776). – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/5. 48 арк.	
Диалог имя ему Потоп Змійн беседуют Душа и нетленный Дух (1791). <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/6. 40 арк.	
Диалог или разглагол о древнем мире (1772) – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/7. 15 арк.	
Разговор Дружескій о Душевном Мире. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/8. 42 арк.	
Симфония. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/9. 32 арк.	
Песня сложенная 1761 Года, о том, что концом жизни нашей есть мырь; А вождь в нем Бог о людских разнопутях. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/10. Арк. 1-1зв. Разговор называемый Алфавит или Букварь мира (1775). – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/10. Арк. 2-48.	
Сочинения в стихах и в прозе Г.С. Сковороды, изданы были в Петербурге 1861 г., с портретом автора и факсимиле. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/11. 19 арк.: • Любимый приятель (1774). Арк. 1-2. • Басні Харьковские. Арк. 5-19.	
Его Высокости: Милостивому Государю Степану Ивановичу; Господину Полковнику Темяшоу. <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 301. №326. Л/12. 32 арк.	
Разговор пяти путников о истинном счастьеи в жизни. – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 1. №377. Арк. 1-63.	
Указ ея императорского самодержицы всероссийской... – <i>ІР НБУВ</i> . Ф. 1. №377. Арк. 64.	

Таблиця 2

Інститут літератури НАН України
Сковорода Г. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 1. 100 арк.: 1. «Сад божественных песней прозябший из зерн священного писанія». – неповний список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 1. Арк. 1-57. 2. «Хоть сначала грех приятень...» список поезії, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 1. Арк. 58-62. 3. «Рождеству Христову о нищете его...» заключна пісня з твору «Убогий жайворонок», список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 1. Арк. 62-66. 4. «Разговор о том: знай себе» [«Наркіс»], автограф, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 1. Арк. 1-54 зв. 5. «Начальная дверь ко христианскому добронравію», список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 1. Арк. 55-62 зв. 6. Лист Г. Сковорода до Артема Дорофеевича [Карпова] від 9.ІІ.1779, [копія] список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 1. Арк. 63-64.
Сковорода Г. «Икона Алкiviадская» Варсавою список, б/д. [Сочинения Сковороды собранные протоіерем Феодосием Залеским 1765 года Декабря 10 дня.]. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 2. 62 арк.
Сковорода Г. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 3. 54 арк.: «Писанія Сковороды, собранные протоіереем Федором Залесским 1762 года» 1. «Борьба и пря о том: Про трудно быть злым, легко быть благим» / «Брань архистратига Михаила со Сатанюю» - список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 3. Арк. 1-24. 2. «Пря Бесу со Варсавою» – список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 3. Арк. 24-54.
[Ковалінський М.І.] «Нечто о Григории Савиче Сковороде» Рукописний список біографії Сковороди під заголовком «Жизнь Григорія Сковороди. Писана 1794 р. в древнем вкусе». – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 4. 49 арк.
Сковорода Г.С. «Сочинения Григория Сковороды». – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. 110 арк.: 1. Лист Г. Сковороди до М. Ковалінського. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 7. Арк. 1-2. 2. Десятиглавная беседа о христианском добронравіи («Начальная двера ко христианскому добронравію») список з акварельними малюнками, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 7. Арк. 3-19. 3. «Книжечка называемая Silenus Alcibiadlis: Икона Алкiviада автограф 1776 р. з поправками пізнішого часу». – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. Арк. 20-28 4. «Ода [Jesuitae Sidronii Hosii] – автограф, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. Арк. 52-56. 5. «Благодарный Еродіи» – автограф, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. Арк. 56-72. 6. «Сад божественных песней...» список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. Арк. 72-108 зв. 7. Лист Г. Сковорода до М. Ковалінського, автограф, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 7. Арк. 109. 8. Лист М. Ковалевського до М. Ковалінського, автограф, 2.4.1794. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф. 86. Т. 7. Арк. 109 зв. 9. Лист Г. Сковороди до Я. Захаржевського, автограф, 1787. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 7. Арк. 110
Сковорода Г. С. «Диалог. Имя ему: Потоп Змеин» 16.8.1791 р. (нема відповідника) Список кінця 18 ст. писаний скорописом. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 8. 34 арк.
Сковорода Г.С. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 9. 122 арк.: 1. «Диалог имя ему: Потоп Змеин», автограф, 16.8.1791. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 9. Арк. 1-40. 2. «Беседа, нареченная двое», автограф, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 9. Арк. 41-67. 3. «Наркіс. Разговор о том: Узнай себе», автограф, б/д. (пролог). – <i>ІЛ НАНУ</i>. Ф.86. Т. 9. Арк. 1-56.

Сковорода Г. «Израильский Змий или картина, нареченная День». – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 10. 38 арк.:
Сковорода Г. «Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире», список. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф. 86. Т. 11. 57 арк.:
Сковорода Г. «Начальная дверь ко христианскому добронравію» (без кінця). Список 19 ст. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 12. 16 арк.:
Сковорода Г. «О природе». – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 18. 32 арк.: 1. «Песнь, сложенная 1761-го года о том, что концем жизни нашей есть мир...» список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 18. Арк. 1зв- 2. 2. «Разговор, называемый алфавит или букварь мира», список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 18. Арк. 2-30.
Сковорода Г. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 19. 86 арк.: 1. «Песнь сложенная 1761-го года о том, что концем жизни нашей есть мир...» список рукою Дятлова, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 19. Арк. 1-3. 2. «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира», список рукою Дятлова, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 19. Арк. 4-35.
Разговор дружеский о душевном вире, Гр. Сковороды. (рукопис 2-й пол. 18 в., писаная скорописью). – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 20. 20 арк.
Сковорода Г. Разговор дружеский о душевном вире («Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни»). – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 21. 34 арк.
Сковорода Г., Симфония, нареченная книга Асхань, о познаніи самого себе. Рождена 1767-го лета». Авторизований список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 22. 62 арк.
Сковорода Г. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 23. 22 арк. 1. Харьковския басни. Список 25.02.1795 р. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 23. Арк. 3-22 2. Лист до нествановленої особи. 1792., список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 23. Арк. 1-2.
Сковорода Г. «Разные письма Григория Сковороды писанныя собственною рукою другу своему М.І. Ковалинському с присоблиением некоторых его отрывочных сочинений на латинском, греческом и русском языке». – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 24. 131 арк.
Сковорода Г. «МДССCLXXXV (1785) Письма Григорія Савича Сковороді к пріятелям», список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 25. 10 арк.
К[овалинский], М. [П]. «Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе». Автограф. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 26. 52 арк.
К[овалинский], М. [П]. «Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусе». Список. б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 27. 82 арк.
Бонч-Брусевич В.Д. Лист до А.М. Ніженець про творчість Гр. Сковороды. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 28. 11 арк.
Хата Г.С. Сковороды и початок улицы де вона знаходиться. Харків. Фото. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 32. 2 арк.
Сковорода Г.С. Портрет. Список, б/д. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 34. 2 арк.
Сковорода Г.С. «Беседа 1-я нареченная Observatoorium. [Ciou]». Фотокопія автографа. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 35. 36 арк.
Сковорода Г.С. «Беседа 1-я нареченная Observatoorium. [Ciou]». Фотокопія автографа. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 36. 36 арк.
Сковорода Г.С. «Пря Бесу со Варсавою». Фотокопія автографа. – <i>ІЛ НАНУ</i> . Ф.86. Т. 37. 30 арк. (оригінал зберігається в бібліотеці ім. Леніна (Москва), ф. 14. оп. 1365. Фонд бібліотеки Арсенєвских)

Вагомість такої початкової дослідницької роботи з рукописами Сковороди як окремими самостійними артефактами української візуальної філософської й естетичної культури засвідчується не лише відмінностями навіть у титулах певних праць, але й візуальними відмінностями хоч у малюнках, хоч у почерках. Отже, питання життєздатності узагальненого образу філософа і його філософії, створеного шляхом «згромадження» всіх відомих праць, залишається не розв'язаним, якщо відкинути суто умоглядний історико-філософський підхід. Яким чином, наприклад, узагальнити візуальні емблеми, наведені нижче?

Рис. 1. «Не равное всѣмъ равенство»

ІЛ НАНУ. Ф. 86. Т. 19. Арк. 47 зв.

Рис. 2. «Не равное всѣмъ равенство»

ІР НБУВ. Ф. 301. № 326 Л/10. Арк. 25 зв.

Не лише «до джерел», але й до «Першоджерел»

Історико-філософська спільнота України поволи всотує такі незвичні в дослідницькому повсякденні слова, як «протограф», «автограф», «список», «аркуш», «зворот аркуша» тощо. Ще раз складаючи глибоку шану всім подвижникам сквородіани всіх історичних часів, поважаючи набутий скарб «згромадження» творів Сковороди, автори цієї статті пропонують додати до вже усталених підходів той, який випробували особисто вони в історико-філософських «експедиціях» до академічних сховищ м. Києва протягом 2023–2025 рр.

Ці слова набули об'єктивності на підставі першоджерел, закарбувалися в естетичному сприйманні аркушів, списаних рукою філософа, колористики малюнків, яким вже декілька століть, текстури паперу, тих змережаних книжечок як самостійних витворів мистецтва, про які писав Тарас Шевченко:

«[...] куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І везерунками з квітками
Кругом листочки обведу.
Та й списую Сковороду.
[...]
І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні»

[Шевченко 2003: 58-61].

Нашу вихідну гіпотезу підтверджує світова історико-філософська практика: дуже часто розквіт досліджень творчості якогось філософа йде слідом за критичним виданням його творів. Поки ми не матимемо критичного видання творів Сковороди, усі наші інтерпретації будуть хиткими, бо їхній текстологічний фундамент не матиме жодної надійності. З цієї поки ще не близької перспективи сама собою постає необхідність досліджень, спрямованих на всебічний аналіз кожного окремого джерела, яке в різний спосіб і в різний час було долучене до загальної джерельної скарбниці сковородинознавства. Наведені вище таблиці можуть бути стартовим пунктом на цьому шляху. Імовірний дослідник завжди може обрати для себе певний твір, щоб здійснити повноцінний історико-філософський аналіз: встановити статус протографа, автографа, списку; визначити походження й автентичність джерела; застосувати вимоги повноти історико-філософського дослідження самостійного об'єкта; скористатися сучасними технологічними досягненнями в компаративному аналізі; забезпечити лексикографічний аналіз безпосередньо з цього джерела; здійснити повноцінну археографію джерела тощо. Тобто поставитися до окремого історико-філософського джерела як до об'єкта системного історико-філософського дослідження із застосуванням сучасних інструментів і методів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Багалей, Д. (1894). *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Юбилейное издание (1794-1894 год)*. Харьков: Типографія Губернского Правленія.
- Багалій, Д. (1992). *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*. Київ: Орії.
- Білецький, О. І. (Упоряд.). (1967). *Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.)*. Київ: Радянська школа.
- Гесс де Кальве, Г. (1817). Сковорода, Циник нынешнего века. *Украинскій вѣстник*, (6), 106-119. <https://escriptorium.karazin.ua/items/3ee45bd9-e0f8-4add-9052-a2b984a5c5b5>

- Кононенко, Т., & Соболевський, Я. (2024). Поняття «фізичного об'єкта» в історії філософії. Доречність застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(9), 25-29. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-4/15>
- Сковорода, Г. (1806). Начальная дверь ко християнскому добронравію. *Сіонській Вестникъ*, (3, Август), 180-208.
- Сковорода, Г. (1861). *Сочинения в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды. С его портретом и почерком его руки*. Санкт-Петербург: [изд. Лысенкова].
- Сковорода, Г. (1912). *Собрание сочинений Г. С. Сковороды* (Т. I). (В. Бонч-Бруевич, Упоряд.). Санкт-Петербург: Типография Б. И. Вольфа.
- Сковорода, Г. (1961). *Твори в 2 тт.* (І. А. Табачников, І. В. Іваньо, Упоряд.). Київ: Вид-во АН УРСР.
- Сковорода, Г. (1973). *Повне зібрання творів: у 2 тт.* Київ: Наукова думка. <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov101.htm>
- Сковорода, Г. (1994). *Твори у 2 тт.* (О. Мишанич, Ред.). Київ: Обереги.
- Сковорода, Г. (2010). *Повна академічна збірка творів.* (Л. В. Ушкалов, Ред.). Харків: Майдан.
- Сковорода, Г. (2016). *Повна академічна збірка творів.* (Л. В. Ушкалов, Ред.). Харків: Савчук О. О.
- Филомафитский, С., & Гонорский, Р. (Упоряд.). (1817). VI. Смесь. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник*, (6), 106-131. <https://escriptorium.karazin.ua/items/3ee45bd9-e0f8-4add-9052-a2b984a5c5b5>
- Шевченко, Т. (2003). А. О. Козачковському. In Т. Шевченко, *Зібрання творів: У 6 т. Т. 2: Поезія 1847-1861*. Київ: Наукова думка. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev216.htm>

Одержано 6.07.2025

REFERENCES

- Bagalei, D. (1894). *The works of Grigorii Savvich Skovoroda, collected and edited by Prof. D. I. Bagaley. Anniversary edition (1794-1894)*. [In Russian]. Kharkov: Provincial government printing house.
- Bahalii, D. (1992). *Ukrainian wandering philosopher Hryhorii Skovoroda*. [In Ukrainian]. Kyiv: Orii.
- Biletskyi, O. I. (Ed.). (1967). *Anthology of old Ukrainian literature (until the end of the 18th century)*. [In Ukrainian]. Kyiv: Radianska shkola.
- Filomafitskii, Ye., & Gonorskii, R. (Eds.). (1817). VI. Mix. Skovoroda, Ukrainian philosopher. [In Russian]. *Ukrainskii vestnik*, (6), 106-131. <https://escriptorium.karazin.ua/items/3ee45bd9-e0f8-4add-9052-a2b984a5c5b5>
- Gess de Kalve, G. (1817). Skovoroda, the Cynic of the Present Age. [In Russian]. *Ukrainskii vestnik*, (6), 106-119. <https://escriptorium.karazin.ua/items/3ee45bd9-e0f8-4add-9052-a2b984a5c5b5>
- Kononenko, T., & Sobolievskiy, Y. (2024). The Concept of "Physical Object" in the History of Philosophy. Appropriateness of Application. [In Ukrainian]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(9), 25-29. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/9-4/15>
- Shevchenko, T. (2003). To A. O. Kozachkovskiy. In T. Shevchenko, *Collected works: In 6 vol. Vol. 2: Poetry 1847-1861*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev216.htm>
- Skovoroda, G. (1806). The front door to the Christian virtue. [In Russian]. *Sionskii vestnik*, (3, August), 180-208.

- Skovoroda, G. (1861). *Works in verse and prose by Grigorii Savvich Skovoroda. With his portrait and his handwriting*. [In Russian]. Saint Petersburg: [Lysenkov publ. house].
- Skovoroda, G. (1912). *Collected Works of G. S. Skovoroda* (Vol. I). (V. Bonch-Bruevich, Ed.). [In Russian]. Saint Petersburg: B. I. Volf printing house.
- Skovoroda, H. (1961). *Works in 2 vol.* (I. A. Tabachnykov, I. V. Ivanio, Eds.). [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing house of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.
- Skovoroda, H. (1973). *Complete works: in 2 vol.* [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov101.htm>
- Skovoroda, H. (1994). *Works in 2 vol.* (O. Myshanych, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Oberehy.
- Skovoroda, H. (2010). *Complete academic collection of works*. (L. V. Ushkalov, Ed.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Maidan.
- Skovoroda, H. (2016). *Complete academic collection of works*. (L. V. Ushkalov, Ed.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Savchuk O. O.

Received 6.07.2025

Kononenko Taras, Kupchik Yana

Archaeographic Factor in the Research of Hryhoriy Skovoroda's Works

The authors found that each of the six academic complete collections of Skovoroda's works positions itself as having eliminated the significant shortcomings of previous editions. At the same time, the number of stated shortcomings only increased from edition to edition. According to the authors' hypothesis, the very intention to create a complete academic collection of works on a common methodological basis contains an immanent flaw, which gives rise to the aforementioned accumulation of shortcomings. Recognizing the important historical significance of Skovoroda's collections, the authors of the article believe that it is now necessary to begin researching individual manuscript works of Skovoroda as independent artifacts not only of the intellectual, but also of the artistic culture of Ukraine. In this context, the authors propose to link the methods of archaeography of sources with the use of the concept of "physical object."

Кононенко Тарас, Купчик Яна

Археографічний чинник у дослідженнях творів Григорія Сковороди

Авторами з'ясовано, що кожне з шести академічних повних збірань творів Сковороди позиціонує себе як таке, що усунуло істотні недоліки попередніх видань. При цьому кількість констатованих недоліків від видання до видання лише зростала. За гіпотезою авторів, сам намір створення повної академічної збірки творів на спільній методологічній основі містить іманентну ваду, яка й породжує зазначене накопичення недоліків. Визнаючи важливе історичне значення збірань творів Сковороди, автори статті вважають, що наразі необхідно розпочинати дослідження окремих рукописних творів Сковороди як самостійних артефактів не лише інтелектуальної, але й мистецької культури України. У цьому контексті автори пропонують пов'язати методи археографії джерел із застосуванням поняття «фізичний об'єкт».

Taras Kononenko, Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of History of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv..

Тарас Кононенко, д. філос. н., доцент, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка.

e-mail: taras_kononenko@knu.ua

Yana Kupchik, PhD in History, Assistant Professor, Department of History of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Яна Купчик, к. іст. н., асистент кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка.

e-mail: kupchik.yana@knu.ua
